

**COLETÂNEA DE NARRATIVAS
TENETEHÁRA**

**Fábio Bonfim Duarte
(organizador)**

COLETÂNEA DE NARRATIVAS TENETEHÁRA

Faculdade de Letras - UFMG
Diretor Jacyntho José Lins Brandão

Núcleo Transdisciplinar de Pesquisas
Literaterras: escrita, leitura, traduções
Coordenadora Maria Inês de Almeida

Este livro foi publicado com subsídios da
Comissão Nacional de Apoio à Produção de Material
Didático Indígena - CAPEMA
instituída no âmbito da Secretaria de Educação Continuada,
Alfabetização e Diversidade - SECAD
através da portaria nº 13 de 21 de julho de 2005.

**COLETÂNEA
DE NARRATIVAS
TENETEHÁRA**

**FALE/UFMG E SECAD/MEC
BELO HORIZONTE, 2008**

Coletânea de Narrativas Tenetehára

Textos e imagens

Professores Tenetehára

Narradores

Velhos Tenetehára

Organização

Fábio Bonfim Duarte

Projeto gráfico e diagramação

Morena Tomich

Apoio

Núcleo de Pesquisa em

Línguas Indígenas (NuPeLI/UFMG)

Coordenador Fábio Bonfim Duarte

Ficha catalográfica

SUMÁRIO

KURURU REHE HAR	9
ZAWAR PINIM REHE HAR	10
TAMANUWA REHE HAR	11
ZAWAR REHE HAR	12
ARAPUHA REHE HAR	13
MYTU REHE HAR	14
URUHU REHE HAR	15
KA'I REHE HAR	16
TUKÀN REHE HAR	17
TYZU REHE HAR	18
TATU REHE HAR	19
ARAPOHA MOZ REHE HAR	20
KA'API'IWAR REHE HAR	21
ZAKARE REHE HAR	22
PÀNÀM REHE HAR	23
AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. ZAWAR REHE HAR KURY	24
AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. KA'I REHE HAR KURY.	26

AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. TAPI'IR REMI'U RAROHAW REHE.	27
AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'UHAW KURY. TAZAHU ZUKAHAW REHE KURY.	28
AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. MANI'OK REHE HAR	30
AMUME'U RÀM HEHOHAW BRASÍLIA PE	32
AMUME'U RÁM HEMA'E MUME'UHAW KURY PA. PIKI ZIPA PE PIRA PYHYKHAW KURY.	33
AMUME'U RÀM KURY KO APOHAW REHE HAR KURY	35
AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'UHAW KURY PA.	37
AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. TYPYZ UZAPOHAW REHE HAR KURY.	38
AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA.	39
AMUME'U RÀM XÈ HEMA'E	40
TUPAN HEHOHAW	42
ESTÓRIA DA MÃE DÁGUA	44
AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. AMO APIAW REHE HAR KURY.	45
TAMANUWA REHE HAR	47
TAZAHU REHE HAR	48
KUPI'I REHE HAR	49

APRESENTAÇÃO

As narrativas que disponibilizamos nesta coletânea resultam do trabalho que venho realizando com os índios Tenetehára do rio Gurupi/PA, já há algum tempo, e cujo propósito tem sido o de contribuir com o letramento e com o aprimoramento lingüístico dos professores indígenas. Em grande medida, as narrativas tratam de temas relacionadas aos animais da floresta, ao trabalho de caça, à feitura da roça e à mitologia que faz parte do imaginário cultural dos Tenetehára. Boa parte das estórias foi colhida a partir de registros magnetofônicos de textos orais e transcritas com o apoio dos professores indígenas e dos mais velhos, entre os anos de 1995 a 2006.

Esperamos que a publicação destas narrativas poderá contribuir em muito com o trabalho de alfabetização dos mais jovens; ajudar no trabalho prático nas escolas; e fortalecer a língua e

a identidade cultural dos Tenetehára, uma vez que a tradição escrita é ainda muito recente.

Por fim, gostaria de deixar registrado aqui o meu profundo agradecimento aos professores Txina'i Tembé, Sandra Tembé, Mário Hélio Tembé, Emídio Tembé, Paulo César Tembé, Ronaldo Tembé, Purutu Tembé e, especialmente, ao Sr. Chico Tembé, D. Ruth tembé, Sr. Lourival Tembé, D. Verônica Tembé que diretamente construíram com o meu trabalho de coleta, transcrição e correção das narrativas.

Prof. Fábio Bonfim Duarte
Fale/UFMG

Belo Horizonte, 26 de outubro de 2007

NOTA EXPLICATIVA SOBRE A FONOLOGIA E A ORTOGRAFIA TENETEHÁRA

As tabelas 1 e 2 a seguir trazem as ocorrências fonéticas dos segmentos consonantais e vocálicos. Ao todo, verifica-se um total de 28 segmentos, entre consoantes e vogais.

TABELA 1: SEGMENTOS CONSONANTAIS

	bilabial	alveolar	alveopalatal	velar	lábio-velar	glotal
oclusivas	p	t		k	k ^w	ʔ
		d				
fricativas		s				
		z	ʒ			
africadas			tʃ			
			dʒ			
vibrantes simples		r				
nasais	m	n		ŋ	ŋ ^w	
glides	w	j				h

TABELA 2: SEGMENTOS VOCÁLICOS

	anterior	Central	posterior
alta	i	i	u
média	e ɛ	ə	o ɔ
baixa	a		

FONEMAS CONSONANTAIS E VOCÁLICOS

(i) O fonema fricativo alveolar /s/ apresenta três realizações [s ~ ts ~ tʃ]. Os dois primeiros [s ~ ts] ocorrem em variação livre, conforme os exemplos abaixo:

aesak ~ aetsak	‘eu vi’
sɛ ~ tsɛ	‘aqui’

O alofone [tʃ], por sua vez, tem realização somente quando vem antes de vogal anterior alta [i] e em alguns casos antes da anterior média fechada [e], conforme os exemplos abaixo:

utʃiniŋ	‘ele(a) seca’
-tʃiŋ	‘branco’
rudutʃi	‘nós o amarramos’
tʃimeʔe	‘nós olhamos’
a-tʃew pə	‘para eu entrar’

(ii) O som oclusivo alveolar /d/ apresenta cinco alofones. Destes, quatro se encontram em variação livre, e um, em distribuição complementar.

Em variação livre, temos [d] ~ [z] ~ [ʒ] ~ [dʒ], conforme os exemplos seguintes:

aduka ~ azuka ~ adʒuka	'eu matei'
izupe ~ idʒupe	'para ele'
marakada ~ marakaʒa	'gato do mato'
kudə ~ kuzə	'mulher'

Em distribuição complementar, temos o alofone [j], que só ocorre em adjacência a outra consoante ou em fronteira de palavra:

Em fronteira de palavra:

təpɨj	'casa'
mɔj	'cobra'
waj	'lado'

Em adjacência a outra consoante

təpɨj me	'na casa'
umuhəj rəm	'ele(a) vai espalhar'

(iii) Os demais fonemas consonantais não apresentam maiores restrições de ocorrências fonéticas. Estes são os seguintes:

/p/	oclusivo bilabial surdo
/k/	oclusivo velar surdo
/kw/	oclusivo labiovelar surdo
/ʔ/	oclusivo glotal
/m/	nasal bilabial
/n/	nasal alveolar
/ŋ/	nasal velar
/ŋw/	nasal labiovelar
/w/	glide bilabial
/h/	glide glotal fricativo

Dos 9 segmentos fonéticos da tabela 2 acima, 7 são fonemas vocálicos na língua: /i/, /ɨ/, /u/, /o/, /ə/, /e/, /a/.

QUADRO GERAL DOS FONEMAS

Excluindo os segmentos que ocorrem como variantes de fonemas, chegamos ao seguinte quadro geral dos fonemas da língua Tembé. A tabela 3 ilustra o sistema fonêmico consonantal e a tabela 4, o vocálico. Vê-se um total de 21 fonemas da língua, sendo 14 fonemas consonantais e sete fonemas vocálicos.

TABELA 3: FONEMAS CONSONANTAIS

	bilabial	alveolar	velar	velar	glotal
oclusivas	p	t	k	kw	ʔ
		d			
fricativas		s			
vibrantes simples		r			
nasais	m	n	ŋ	ŋw	
glides	w				h

TABELA 4: FONEMAS VOCÁLICOS

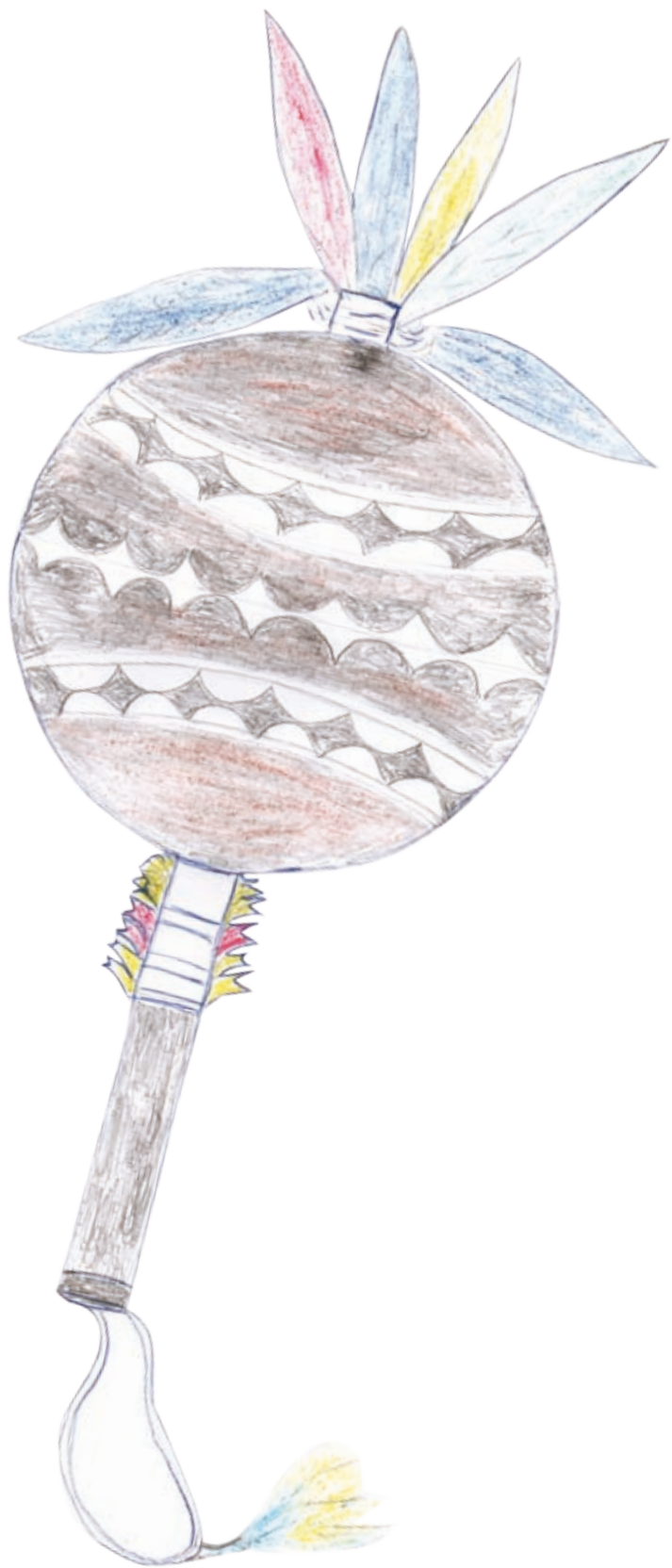
	anterior	Central	posterior
alta	i	i	u
média	e	ə	o
baixa	a		

ORTOGRAFIA USADA NAS NARRATIVAS

Com base nos fonemas da língua, tem-se adotado uma ortografia cujo objetivo principal é facilitar o trabalho de alfabetização realizado pelos índios nas aldeias e o de elaboração de textos da literatura oral. A ortografia atual é uma adaptação para a língua Tembé da ortografia Guajajára. Os grafemas utilizados são os seguintes:

- (i) consoantes: p, t, k, ', m, n, g, gw, k, kw, z, x, h, r, w
- (ii) vogais: a, e, i, o, u, y, à

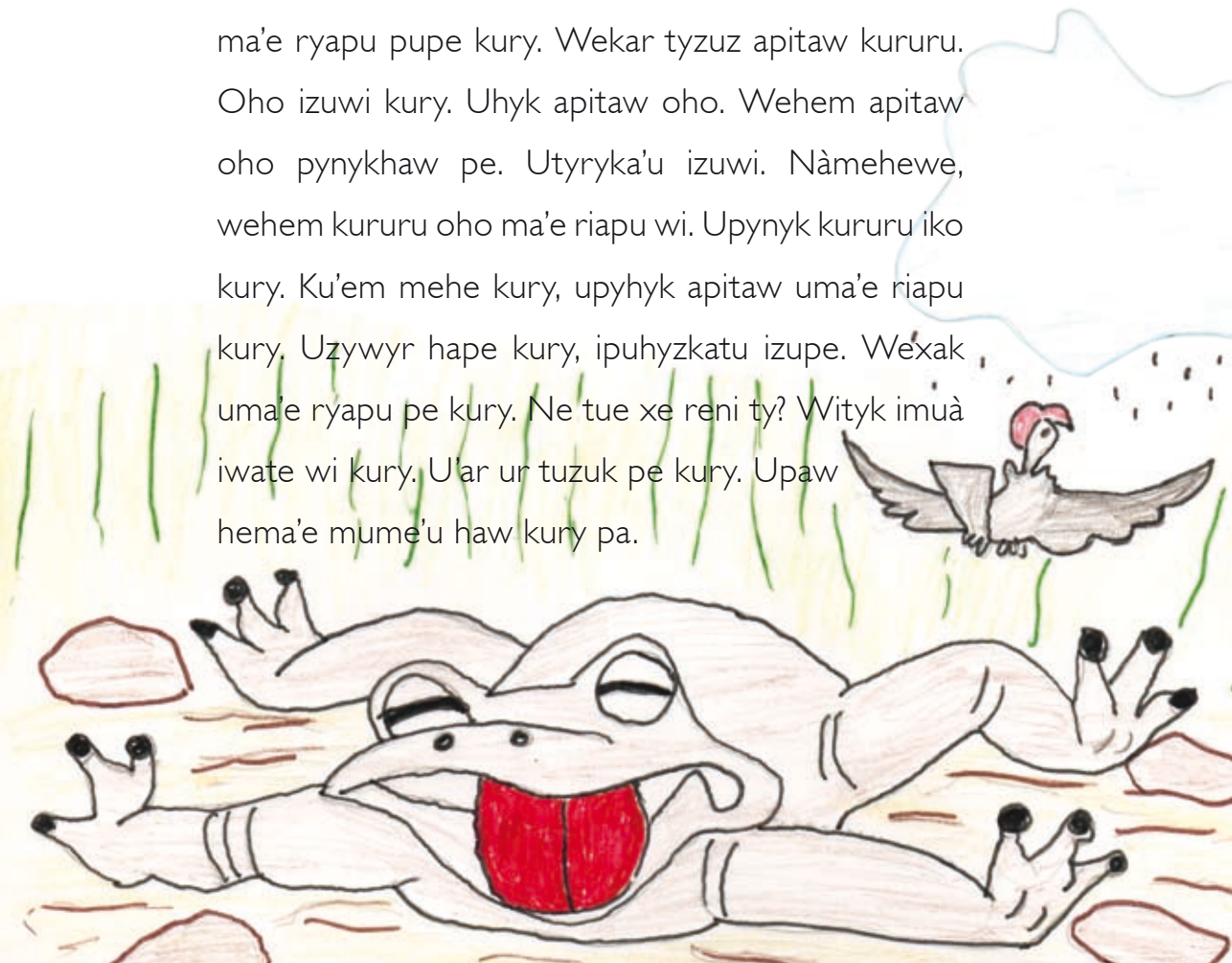
Os grafemas que diferem dos símbolos fonológicos usados nas tabelas 3 e 4 acima são os seguintes: g e gw que correspondem, respectivamente, ao fonema velar /ŋ/ e ao labiovelar sonoro /ŋw/; z, correspondente ao fonema oclusivo alveolar /d/ e todos os seus variantes fonéticos; e x, equivalente ao fonema fricativo alveolar /s/ e todos os seus variantes. Por último, os grafemas vocálicos y e à representam, respectivamente, o fonema vocálico central alto /ɨ/ e ao central médio /ə/.

KURURU REHE HAR

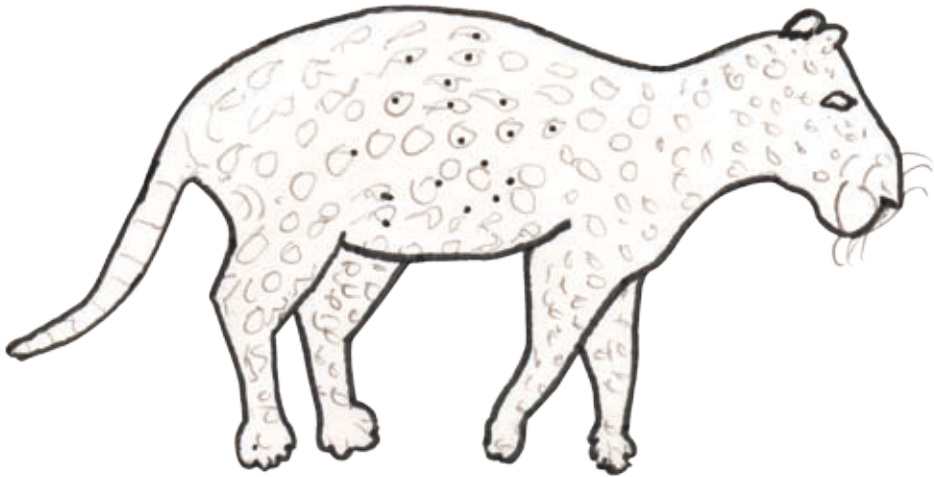
Paulo Sérgio Temb 

Amume'ur m hema'e mume'u haw kury pa. Kururu rehe har. Ihower zape pnykhaw pe a'e no. Marazawe ihoni? A'e rupi uzemumyk ini ka'a wype. A'e mehe wehem apitaw oho izupe. Uze'eg kururu apitaw pe kury. Zaha pnykhaw pe ty, i'i kururu izupe. Zaha ihe r pyz me rihi. Hapyz me wixe oho apitaw ma'e ryapu pupe kury. Wekar tyzuz apitaw kururu. Oho izuwi kury. Uhyk apitaw oho. Wehem apitaw oho pnykhaw pe. Utyryka'u izuwi. N mehewe, wehem kururu oho ma'e riapu wi. Upnyk kururu iko kury. Ku'em mehe kury, upyhyk apitaw uma'e riapu kury. Uzywyr hape kury, ipuhyzkatu izupe. W xak uma'e ryapu pe kury. Ne tue xe reni ty? Wityk imu  iwate wi kury. U'ar ur tuzuk pe kury. Upaw hema'e mume'u haw kury pa.

ZAWAR PINIM REHE HAR

Xina'i Temb 

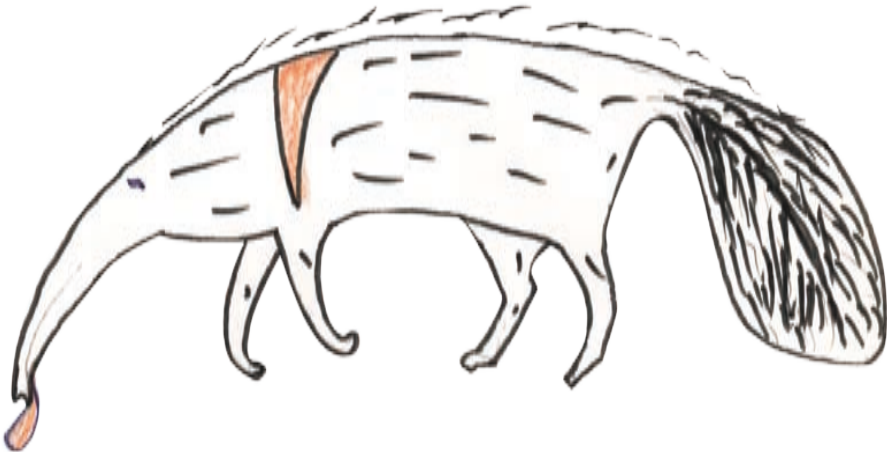
Zawar pinim her a'e. Zawar u'u a'izo Kapiwar, tazahu, ym t , tatu no. Wiko zo ka'a rupi a'e. Uz ro zawar wemi'u rehe no. u-kororo zawar, upurexak mehe a'e. Zawar ipinigatu ipirer a'e no. lamutaw ipikua'u no. Huaz ipukua'u a'e no. W ' g upaw rupi katu miar a'e no. Kon upyhyk miar, zawar upyhyk miar aizo i k g rehe. Upaw hema'e mume'u haw kury PA

TAMANUWA REHE HAR

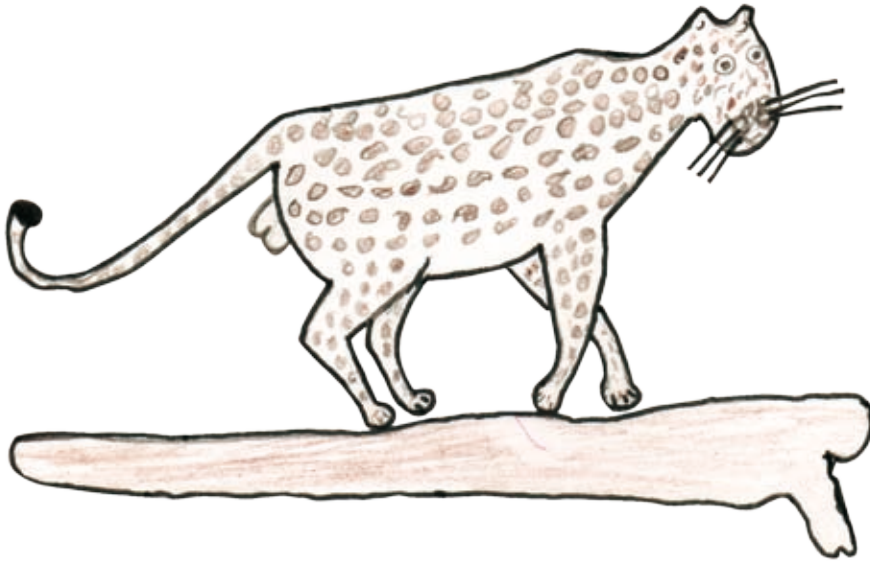
Paulo Sérgio Temb 

Tamanuwa her a'e. Tamanuwa u'u zo kupi'i a'e. U'u zo tuk gyr a'e no. Ixi ipu'ia'i no. Uhua'u huaz a'e no. Wiko zo ka'a rupi a'e kury. Tamanua ruwazwer ikatu kwaharer pe a'e no. Wapy kwaharer ukerairaiw ma'e pe. Ikatu pituhetuhem pe a'e no. Uzemy my tamanua iko amo pe a'e no. Watar m a'e mukuz iko w . Uzew xi w  kury. Upaw hema'e mume'u haw kury pa.

ZAWAR REHE HAR

Emídio Tembé

Zawar ywyrá ku'az u'àmà ma'e raro pà. A'e ima'uhez iko a'èà. A'e rupi hekon pe ywyrá ku'az ma'e raro pà. A'e wàro akuxia'i, ymàtà, arapuha, tazahu no. Zawar ukwawkatu miar zukahaw. Wata mewekatua'i. Naipukwaw iko. làpihem rupi ihon iko. Uma'emua'u iko a'e. Aze nerenu, uwak oho newi. Upaw kwez ma'e mume'uhaw zawar rehe har kury pa.

ARAPUHA REHE HAR

Emídio Tembé

Oho zekwehe arapuha wemi'u wekar pà.
 Wexak zekwehe wemi'uà. Ywyri putyr ukuzwer.
 Oho zekwehe i'u pà kury. Pyhaw zekwehe zypi. A'e
 zekwehe u'u oho kury. Arapuha umai'u iko ma'e putyr
 wype. Nàry'ymate wehem zavar pinim, wehem oho
 ipe. Opor oho hehe upyhyk pà. Uzaxi'uramy. Upaw
 kwez arapuha mume'uhaw kury pa.

MYTU REHE HAR

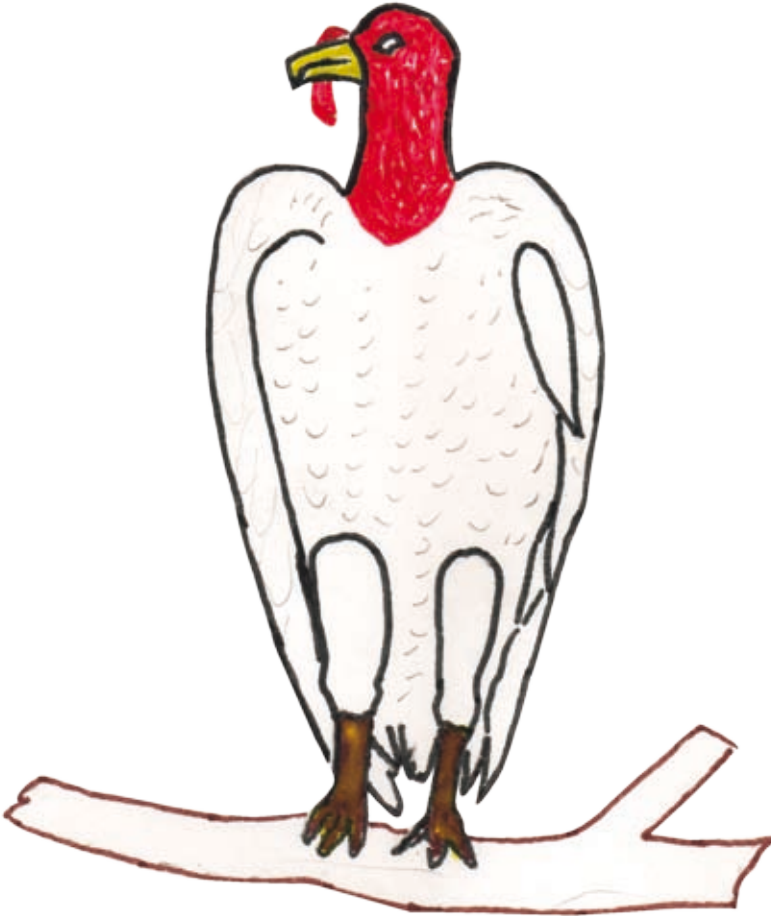
Emídio Tembé

Mytu wata oho iko 'ypaw rymy'ywyr rupi, wemi'u wekar pà. A'e ma'e 'akwer u'u oho iko a'èà. 'ypaw ywyr hykàtà kury. Oho zekwehe uzemumyk pà kury. Uzeupir oho zemumyk pà kury. Uzemumykire, uwezyw kwa pà. Wata Mytu oho kury. Uzemi'u wekar pà. Upaw kwez mytu ma'e mume'uhaw kury.

URUHU REHE HAR

Xina'i Temb 

Ko uruhu a'e. Uruhu nwikokwaw ko ywy a'e.
 U'u zo miar negwer a'e . Ixigatu uruhu a'e no. l k g
 ipir gahy no. Heta ipirer ixi kuaz no. l k g i pin no.
 Tyapuahy uwyzyw mehe a'e no.

KA'I REHE HAR

Xina'i Temb 

Amume'ur m hema'e mume'u haw kury pa.
Ka'i rehe har.

Ka'i opor wyr k r k  rehe. Ukyze wyrahu
wi. U'uwer zepe yhok.

Ka'i nu'ukwaw aizo yhok a'e. U'u ma'e 'iw
'akwer. Upaw hema'e mume'u haw kury pa.

TUKÀN REHE HAR

Xina'i Tembè

Tukàn rehe ma'e mume'u haw. Heta tukàn ka'a rupi. Tukàn u'u waxa'i. U'u pinua no. Tukàn uze'eg winà ywyrà ipiwer rehe a'e. Ipuragete ar izupe a'e no. Umuàruwàngatu karukaw winà. l'az pিরer tawakatu tukàn a'e no. Uwyzywwyzyw tukàn wewew pà a'e no. Nazewe tukàn hekohaw. Upaw tukàn rehe ma'emume'u haw pa.

TYZU REHE HAR

Marlene Temb 

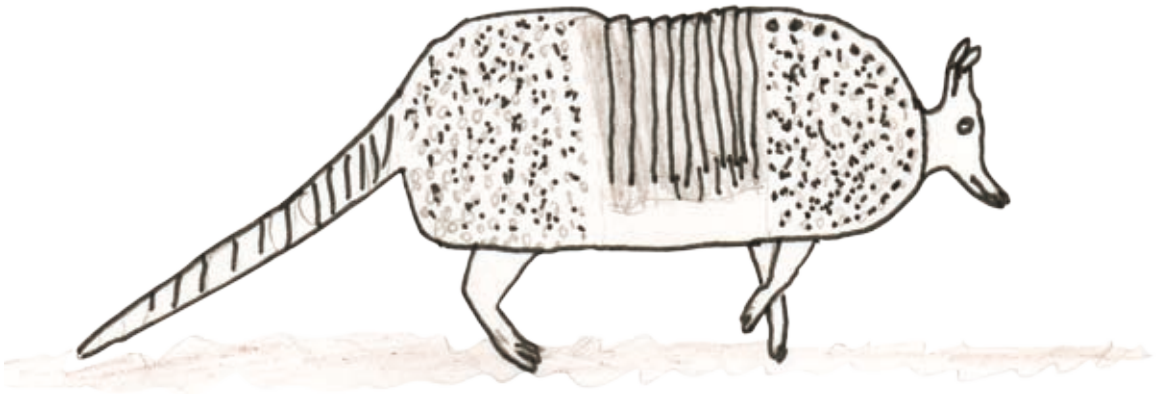
Tyzu rehe ma'e mume'uhaw.
Tyzu heta tetea'u. Kwaharer uzuka
tyzu  w  no. Tyzu nazewe no.
Kon am n ukyr, wyxe oho ukwar
rupi. Ukyze tyzu  m n wi. Kon  m n
nupik izupe, ima'uhezkatu. U'u
uwazwer, omono no. Upaw kwez
tyzu rehe

TATU REHE HAR

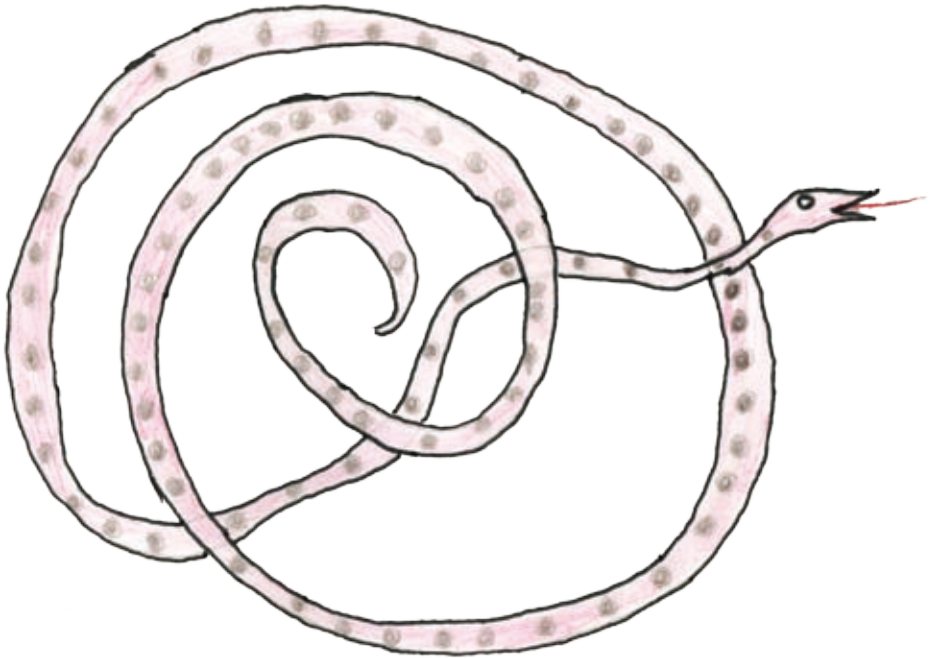
Emídio Tembé

Tatu teko nwexakwaw ar ramo, aezo pyhaw,
àmàn ukyr mehe. Kon pytun oho ipe. Amirikurikura'i
hemi'u a'èà. Umai'u iko pyhaw. Uzekwa oho iko a'e.
Wixe oho ukwar rupi uker pà a'e kury.

ARAPOHA MOZ REHE HAR

Emídio Tembê

Arapoha moz zekwehe uzeapakwar winà wena pe, akuxi ràro pà. Nohoz akuxi iziwyr a'e mehe. Wàro he arapoha moz hini a'e kury.

Upaw kwez arapuha moz rehe ma'emume'uhaw kury.

KA'API'IWAR REHE HAR

Xina'i Temb 

Ka'api'iwar her a'e. U'u zo ka'api'i a'e no. Wiko zo 'yapo 'paw ywyr a'e no. Hetekatu ka'api'iwar ro'okwer a'e no. Ukyze ka'api'iwar zavar pinim wi a'e. Ka'api'iwar wiko 'ypaw pe

Upaw kwez Ka'api'iwar rehe ma'emume'uhaw kury.

ZAKARE REHE HAR

Xina'i Temb 

Zakare izuru uhu a'u, heha uhu a'u no. Ikupe koroz ixi puku a'u a'e no. Nahetaz i peku no ty. U'ukatu urum , pira a'e no. Naizakatuwawahykwaw zavar rehe a'e no. Zavar wereko zakare i peku izuwi a'e kury. A'e rupi zakare ipy'ayw zavar rehe kury.

Upaw kwez zakare rehe ma'emume'uhaw kury.

PÀNÀM REHE HAR

Paulo César Tembé

Amume'ù ràm hema'e mume'ù haw kury pa.
 Pànàm wiko zo kwarahy ar mehe a'e. Ixiroxirogatu
 pànàm rexakaw a'e wà. Nwikokwaw àmàn ar mehe
 a'e wà. Uzewaxiwaxi wewew pà a'e wà. Uwak
 pànàm yhok ramo a'e. Pànàm Ixiroxirogatuahy a'e
 wà. Uzemuxaraz wiko wà.

Upaw kwez pànàm rehe ma'emume'uhaw
 kury.

AMUME'U RÀM HEMA'E

MUME'U HAW KURY PA.

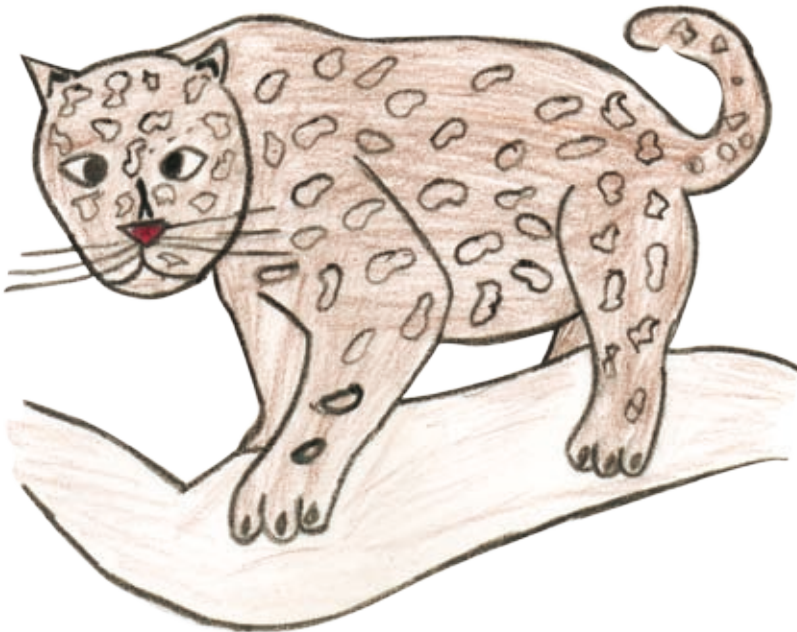
ZAWAR REHE HAR KURY

Xina'i Tembé

Aha kwehe ma'e remi'u raro pà, 'y apyr kutyr, roho kwehe uremukuz Siba rehe. Nuruzukaz kwehe miar a'e mehe. Ku'em kwehe oho kury, uruzywyr kwehe ruzur pyhawete ahy iko kury. Ruhem kwehe ruzur 'ypaw zyarupa pe, apu'i kwehe Siba hawe, txina'i, txime'e zaha 'ypa pe ty, i'i kwehe hawe, zaha ty, a'e kwehe izupe. Oroho kwehe 'ypa pe, ume'e kwehe Siba kwàz 'ypaw waz rehe, wexak Siba zawar pinim hekon mehe. Uhapukaz hawe, txina'i ezur xe rihi ty, i'i kwehe Siba hawe, ahyz kwehe aha hexak pà. Ma'e ru'u ty a'e kwehe izupe, zawar kwàz kapiwar upyhyk rà m iko ty, i'i kwehe Siba hawe. Azeham ty a'e kwehe izupe. U'ar kwehe zawar ur 'y pe kury. Ur kwehe urekutyr iko kury, kwàz tur nehe

ty i'i kwehe Siba hawe. Azeham ty a'e kwehe izupe,
txizapi tur mehe nehe ty, a'e kwehe izupe. Uzapi
kwehe Siba, azapi kwehe ihe no. Ruzapi mukuz
kwehe Siba iruramo zawar rehe. Nuruzukaz kwehe
zawar a'e mehe no. Oho kwehe a'e zawar urewi,
norohoz kwehe haikweramo. Piki zypa pe Kwehe
ruzapiapi a'e zawar rehe no. Upaw kwàz hema'e
mume'uhaw kury pa. Zawar rehe ze'enghaw kury.

AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. KA'I REHE HAR KURY.

Xina'i Tembé

Aha kwehe teko ka'a rupi. Ahem kwehe aha takwaty pe, azypyaka kwehe te'amy, ainu kwehe wanur mehe wà, a'e kwehe ka'i wà re'e. Ur kwehe waiko hekutyw wà. Aixak kwehe ka'i wanur mehe wà, azemim kwehe aha wanuwi. Ur kwehe waiko he'ar ramo wà, ihe kwehe mukaw aruwin heatxi'i rehe wakutyw. Azuka ràm amo, a'e kwehe tyni, aixak kwehe uhua'u ma'e tur mehe hekutyw, azapi kwehe tur mehe, azuka imur pà. Aixak aha kury, a'e ka'i puru'a hua'i ma'e zape kwehe re'e. Upaw kwàz ema'e mume'u haw kury pa.

AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. TAPI'IR REMI'U RAROHAW REHE.

Xina'i Tembé

Oroho kwehe tapi'ir remi'u haro pà uremukuz Purutu rehe. Ruhem kwehe roho a'e pe, ruzewpir oroho uremyta rehe kury, ruzutxi urekyhaw uremyta rehe. Ikaruk oho kury. Wapyk kwarahy oho iko kury, ipytun oho kury. Erewa'u mehe a'e ipu ur wiko kury, uhawhaw ama'yw uriko wemi'u kutyr, a'e kwehe uriko wape rupi zape re'e.

Uhem ur wimi'u wype kury, wata iko uremyta wyramo, uhyape kwehe Purutu hehe, wexak tapi'ir hekon mehe wata pà. Uzapi kwehe Purutu a'e tapi'ir rehe no. Uhyz kwehe oho kury. Ku'em oho kury, ruwexak tyzuz kwehe oroho kury, zohaikwer zo uzekwa katu ini kury. Huwy tetea'u kwehe oho, roho haikweramo ruhem roho ipe, umano kwehe oho re'e. Upaw kwàz hema'e mume'uhaw kury pa. Tapi'ir rehe ze'enghaw kury.

AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'UHAW KURY. TAZAHU ZUKAHAW REHE KURY.

Xina'i Tembé

Kwehe aha ka'a rupi tazahu raikwer ramo.
Ureretakwehe oroho a'e mehe. Oroho kwehe iarape
txibir zywyr a'e mehe. A'e kwehe tazahu uhyahem
waiko wà. A'e kwehe iarape rupi wanekon wà re'e.

Aipo tazahu wà ty i'i kwehe txiwawa rawe, pexak katu nehe ty i'i txiwawa rawe. Kon pehem wanupe nehe, pezapi nehe i'i txiawa rawe. Aha ràm ko rupi iheà nehe ty kwehe i'i txiwawa rawe. Ruhem roho tazahu wanupe. A'e kwehe iamu waiko wà, wànonng waiko wà. Aexak kwehe amo tur mehe hekutyry kury, azapi kwehe tazahu, azuka kwehe. Ruzuka 3 tazahu a'e mehe. Uzuka Xegi amo tazahu a'e mehe. Uzuka Te'on amo a'e mehe no. Upaw kwàz hema'e mume'u haw kury. Tazahu rehe ze'eng haw kury pa.

AMUME'U RÀM HEMA'E

MUME'U HAW KURY PA.

MANI'OK REHE HAR

Xina'i Tembé

Amume'u ràm hema'e mume'uhaw kury pa. Tyràm pykuzhaw rehe har kury. Aha ràm aiko karaiw rekoha pe txi'i, heho zanune, oroho ko pe. Oro'ok mani'ok roho, ruwerur 4 maniku por a'e mehe. Arur amo maniku por ra'u iheà no, werur amo herimiriko amo maniku por ra'u a'e no. Werur amo Bir maniku por ra'u wenyrr rehe a'e wà no. Rumunehem yar mani'ok pupe. Uruzur mani'ok iruramo yar pupe iko kury. Uruhem uruzur typyz me kury, uzàpin mani'ok herimiriko kwaharer wairuramo kury. Upaw uzàpin herimiriko mani'ok kury. Ihe akytyk aha kury. Upaw akytyk mani'ok kury. O'ok herimiriko typy'ak kury. Wenu herimiriko ka'i uze'eng mehe no. kwàz 'y waz rehe. Aipo ka'i uze'eng iko y i'i have, ezuka amo eho

y, txí'u rà'm i'i hawe. Azeham pa, a'e izupe, aha rà'm hemukaw ipiaramo rihi a'e izupe. Azur hemukaw iruramo kury, aha ka'i rexak pà kury. Ahem aha a'e pe kury, aexak ka'i tur mehe iko opor pà hekutyr kury. Azapi ka'i tur mehe kury, azuka, arur herypyz me, wapek ka'i kwaharer hereko wà kury. Upaw kwàz hema'e mume'u haw kury.

AMUME'U RÀM HEHOHAW

BRASÍLIA PE

Xina'i Tembé

Aha kwehe kara'iw rekohaw pe. Ahem aha Belém pe, aiko 5 ar a'e pe kury. Ku'em mape karuk kutyr mehe aha avião renape. Aha avião pupe atxew pà kury. 4 or mehe ure oroho Belém wi kury. Avião uhua'u ma'e pupe oroho kury. Txi oroho ywate kury. Ahem aha Brasília pe kury, uwyzyw avião oho iko kury. Uruhem roho pyhaw a'e pe 7 or mehe, uruhem roho Brasília pe. Ahem aha avião wi kury. Ame'e nazewe aexak teko tete a'u kury zo karaiw wà. Ame'e nazewe aexak kwaity i'áz mehe, uhapukaz hawe, ezur ko rupi ty i'i kwehe kwaity hawe. Aiko erehem rezur ty i'i kwehe kwaity hawe. A'e pa, a'e kwehe izupe, zaha herypyz me ty i'i kwehe kwaity hawe. Ai'aw hyar tui'aw ty i'i kwaity hawe, zaha herypyz me ty i'i kwaity hawe. Aha hepyz me kury. Upaw kwàz hema'e mume'uhaw kury pa. Brasília pe hehohaw kury. Txina'i Tembé gurupi war.

AMUME'U RÁM HEMA'E MUME'UHAW KURY PA. PIKI ZIPA PE PIRA PYHYKHAW KURY. *Xina'i Tembé*

Urupinaytik kwehe oroho piki zypa pe. Upaw kwehe oroho a'e mehe. Uruzemunaruk pà ypa pe pira pyhyk pà. Uruker 3 ar kwehe a'e pe. Uruptyhyk tetea'u pira a'e mehe no. Zo tary'yr urupyhyk a'e mehe, urumuke'e pira tete'u a'e mehe no. Pyhaw kury, aze'eng kwez pe, txizuka zakare zaha ypa pe ty a'e kwehe izupe. Zaha ty i'i kwehe hawe. Oroho kwehe ure 3 a'e mehe. Uruhem roho ypa pe kury, uruzeru'ar oroho y'ar pupe a'e mehe. Apyhyk uhyapehaw imur pà, ahyape nazewe kury. Aexak amo zakare hini mehe. Aiwi amo ape hini ty a'e kwehe izupe. Apyhyk hemukaw imur pà, emono ikutytyr ty a'e izupe, aexak amo hini mehe. Aze oroho ikutytyr, azapi kwehe kury, upereperek iko 'y pe kury.

Txi! Wapyk oho, umano oho 'y pype, wapyk pà kury.
Uruekar iko kury. Uruexak zakare tuz mehe 'y pype
ai'aw tuz aw ty a'e kwehe kwez izupe. Rumuhem imur
pà 'yar pupe. Rueraha kury, ruhem roho zezupa pe
urumuke'e zakare kury. Upaw kwàz hema'e mume'u
haw kury.

AMUME'U RÀM KURY KO

APOHAW REHE HAR KURY

Xina'i Tembé

Teko uzapo ràm ko, wekar tupaw wàm oho rihi. Ma'e pe ikatu ko apo haw wà, wekar teko ka'a te oho. Kon wexak ka'a teà kury a'e pe ko teko uzapo kury. Upaw ko rupaw wàm rexak umu'agaw teko ko uhuhaw kury. Upaw teko umua'gaw kury, uka'apetek teko ko oho kury. Upaw teko uka'apetek kury. Uhaw ywyrà ipupe har teko oho kury. Kon upaw ywyrà teko ihaw kury. Wezar pitàz zahy katu kury utxining rà m pà kwarahy rupi kury. Kon utxining ahy kury, omono tata teko hehe kury. Wapy ko teko kury. Kon upaw ukaz kury, utym many'yw teko oho ipupe kury. Kon heta ka'a kyr ipupe, uka'api'ir teko oho ipupe kury. Kon heta mani'ok ipupe, o'ok teko oho kury. Omono mani'ok 'y pupe hytik pà kury. Kon ypyw katu mani'ok kury, o'ok teko 'y wi kury. Ukamik

teko mani'ok kury, omono teko izàmi haw pupe kury.
Upaw teko uzàmi kury, umuaw teko wyrupem pupe
kury. Upaw teko umuaw, uzapo teko tata zepehe
wype kury. Omono mani'ok imuaw pyrer zepehe
pupe kury. Uzapo teko tyràm kury. Upaw kwàz
hema'e mume'u haw kury pa.

AMUME'U RÀM HEMA'E

MUME'UHAW KURY PA.

Xina'i Tembé

Y'ar iapohaw rehe har, amume'u rà m ihe kury pa. Teko uzapo y'ar nazewe: wekar teko ywya ma'e nugar ikatu 'yar iapohaw ramo. Pyky'a 'yw, tamakware 'yw, tareka 'yw, kumaru 'yw, a'e kwer ywya ikatu 'yar ramo iapohaw a'e. Uhaw teko ywya imono pà, uzaikaw teko ywya apyr kury. Umu'agaw teko inimo pihun pupe kury. Upaw teko imu'agaw kury, upàn teko 'yar kury. Upaw ipànhaw kury, omopong teko 'yar no. A'e mehe teko uwykàz rà m 'yar kury pa. Upaw teko 'yar uwykàz kury, aze uzapo tupaw izupe kury. A'e mehe omono teko 'yar i'aramo kury, omono tata teko ywy ramo. Kon hakuahy kury a'e mehe, upirar teko 'yar kury. Upaw kwàz hema'e mume'uhaw kury.

AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. TYPYZ UZAPOHAW REHE HAR KURY.

Xina'i Tembé

Teko kon uzapo ràm typyz nazewe, omono'ong ywyrà tetea'u rihi, o'ok ikyta, o'ok typyz zywazywa, o'ok ywypo, o'ok zyzyw, o'ok ubin. Upaw agwer teko omono'ong kury, teko umupu'àm typyz kury. Upaw teko imupu'àm typyz kury. Upir teko, ubin imono hehe kury. Upaw teko hupir, ubin imono hehe kury, umu'i teko ywyrà, uparirong ràm teko typyz ywyrà mu'i pyrer pupe kury. Omono 'ywy zu'wa hehe kury. Zapetek ywy imono hehe kury, Upaw kwàz hema'e mume'uhaw kury pa.

AMUME'U RÀM HEMA'E

MUME'U HAW KURY PA.

Xina'i Tembè

Pinaitykhaw rehe ze'enghaw kury. Upinaityk ràm teko oho. Weraha kupitaw, pina'yw, pinahàmuku. Weraha mamiri pyhykhaw, weraha tyràm teko no, upinaityk teko oho typywaz pupe kury. Oho teko kaxuer myteràmo no. Upyhyk pira tetea'u teko herur pà kury. Kon teko uhem ur typyz me kury, umuke'e pira teko kury. Upyhyk 3 pira, omono zapepo pupe imymuz pà. U'u teko pira mymuz kury. U'u pira ke'e teko no, hete katu pira ke'e nawe kury. Upaw pira ke'e re'u kury. Re'u xibe reraha 'y pe kury. Upaw kwàz hema'e mume'uhaw kury pa.

AMUME'U RÀM XÈ HEMA'E

Xina'i Tembé

Aro awer ka'a rupi pyhawy. Kwehe aha teko ma'e rimi'u raro pà no. Hezutykaz kwehe aha a'e mehe. Erewa'u a'e kwehe ma'e ipu uriko hekutyry.

Azypyaka katu a'e mehe ma'e pe aipo nehe pà a'e kwehe tini hypy'a pe. Azypiaka katu kwehe

tini, a'e kwehe ur wiko hekutyry zape re'e. Aze azapoapo katu mukaw tini uhyapehaw wà no.

Txi, nu'ur kwehe hemyta wype, uzywyr kwehe oho hewi no.

Erewa'u no, a'e amo uzywyr ur no.

A'e kwehe ur hemyta wype a'eà. Ahyape kwehe, Aexak kwehe arapuha kwehe re'e. Azapi kwehe ino, nazukaz no. Oho hewi. Zekwa kwehe oho kury. Aikar tyzuz kwehe aha. Naexak kwaw kwehe a'e mehe no. Oho hewi a'e mehe. Azur tyzuz herypyzy me kury. Upuranu tyzuz herimiriko herehe. U nazukaz ma'e a'e kwehe izupe. Azapi zape arapoha kwàz oho kwàz he-wi no. A'e rupi nazukaz ma'e herur pà xe zanawe.

TUPAN HEHOHAW

Miana Temb 

Oho zekwehe Tupan ma'e. Tupan ko rehe hekony. Naipo zekwehe uzewaru iko izuwi w  no. Wexak zekwehe iho mehe w . Apu'i zekwehe ipe w  y. Ihe  nazapoz kwaw hekawaw pupe, i'i zekwehe ipe w . Namono kwaw ma'e hekawaw pupe ipe. A'em naipereperew wery i'i zekwehe ipe w . Agora,ihe n ny, ihe  arearew r m ihe , i'i zekwehe tyzu . Tyzu  zekwehe apu'i, arew r m ihe . Warew tyzu a'e , upaw harewy. Ma'e zanu , zanu warew zekwehe a'e . Moz ...moz zekwehe harew, upaw harewharew zekwehe a'e w . Zanneru tup n a'e zekwehe... amo uzewaru ma'e kwer, uzewaru zekwehe izuwi a'e w . A'e zekwehe uzenymun izuwi w , uzenymun zekwehe izuwi w . Nazewe ma'e ihe nazewaru kwaw izuwi ihe , zawazyr, zawazyr ma'e. Warew w , upaw harew w . Zawazyr, zanu  kwehe w ...harew w . Agora, uzewaru ma'e kwer a'e w 

kury. Umano, nuzypirok kwawy, aze ukyzymete. Agora ma'e zanu nany, a'eà uzypirok kwakwamogatu no. Zekwehe herew parer a'eà wà. Tupàn harew parer zanneru harew parer, harew parer zekwehe wà. Uzypirok a'e wà. Zawazyrà, mozà, ma'eà u... tyzuà warew ma'e harew parer, uzypirok paw wà a'eà. Ipyahu katu a'eà, ma'eà zanuà ipyahu katu, tyzuà, mozà ityk ze upirer. Wikoko rehe maz zanekeer zekwehe uzewaru izuwi aze ukyzymete txi, aze ukyzymete. Nuwexakwaw uwanàm. Aze ukyzym, aze ukyzym.

ESTÓRIA DA MÃE DÁGUA

Emídio Tembé

Azekutyar kwehe aha heànàm wanekohaw pe kwarahy 'ar 1980 mehe. Ahem kwehe aha he ànàm ràpyz me. Azuxi hekyhaw uken kutyr. A'e mehe kwehe, azemuxaraz aha heànàm wapyr. Pyhaw kury, pyaze mehe, a'e mehe a'aw aha. Ame'e tupà yarape kutyr. Aexak amo 'ywàn kuzà tur mehe he kutyr. Uhem uwà he rake. A'e uwak ukupew hawe wapyk he kyhaw. Wapyk he kyhaw rimy'yw rehe. A'e he mummyw kury. Ame'e zutyk hehe. Màràzewe apyhyk kury? Utyryk oho hewi. Ame'e zutyk haikweramo. Ukydym oho yarape rupi. Ku'em mehe nahema'uhez. Heru uzemu'e herehe na'iruz 'ar hetahaw. A'e uze'eg hawe: ezahak tete zo yarape rupi kury. 'Ywàn neraharàm zepe wà.

AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. AMO APIAW REHE HAR KURY.

Sr. Chico Temb 

Wiko zekwehe aipo amo apiaw. Uka'amono zekwehe iko. Wexak zekwehe amo ma'e remi'u . U'ukatu zekwehe wir miri , tuk n, winame, arar. Paw rupi katu zekehe miamiar i'un. Uzapo zekwehe tukaz, iwate a'e pe ma'e 'ywa 'yw rehe. Karu mehe zekwehe oho. Umume'u aexak amo ma'e ywa 'yw, i'i zekwehe w n m wanupe. Ma'e pe zekwehe? Pepe i'i zekwehe. Pyh we  ror m aha i'i zekwehe. Uku'em-ze, oho. A'e oho a'e pe. Uzewpir m-ze oho pe idepyr pe. Uzewpirze oho, oho pe ywate. Ur-ze tukan , uzyw  tur mehe. Ur-ze arar , uzyw  tur mehe. Ur-ze zapu , uzyw -ze tur mehe. Paw rupi katuze ma'e 'yw'a. Upawze hu'yw . Uwyzywze w . Omono'ogze wemiar. Upawze omono'og.

Ohoze wàpyz me. Weraha wyràmirimirià. Ma'e pe
te erezuka reiko re'e ty? i'i zekwehe izupeà. Pepe 'iàz
i'i zekwehe izupe wà. Ku'emze no. A?e-ze oho no.
Ohoze a'e pe. Uzeapir pà no. Ukaz iwate no.

TAMANUWA REHE HAR

Ronaldo Temb 

Tamanua her a'e. Tamnuwa u'u zo kupi'i a'e. U'u zo tuk gyr a'e no. U'u zo tuk gyr a'e no. Ixi ipu'i a'i no. Uhua'u huaz a'e no. Wiko zo ka'a rupi a'e kury. Tamanuwa ruwazwer ikatu kwaharer pe a'e no. Wapy kwaharer ukerairaiw ma'e pe. Ikatu pituhetuhem pe a'e no. Uzemymy tamanuwa iko amo pe a'e no. Watar m a'e mukuz iko w . Uzew xi w  kury. Upaw hema'e mume'u haw kury pa.

TAZAHU REHE HAR

Ronaldo Temb 

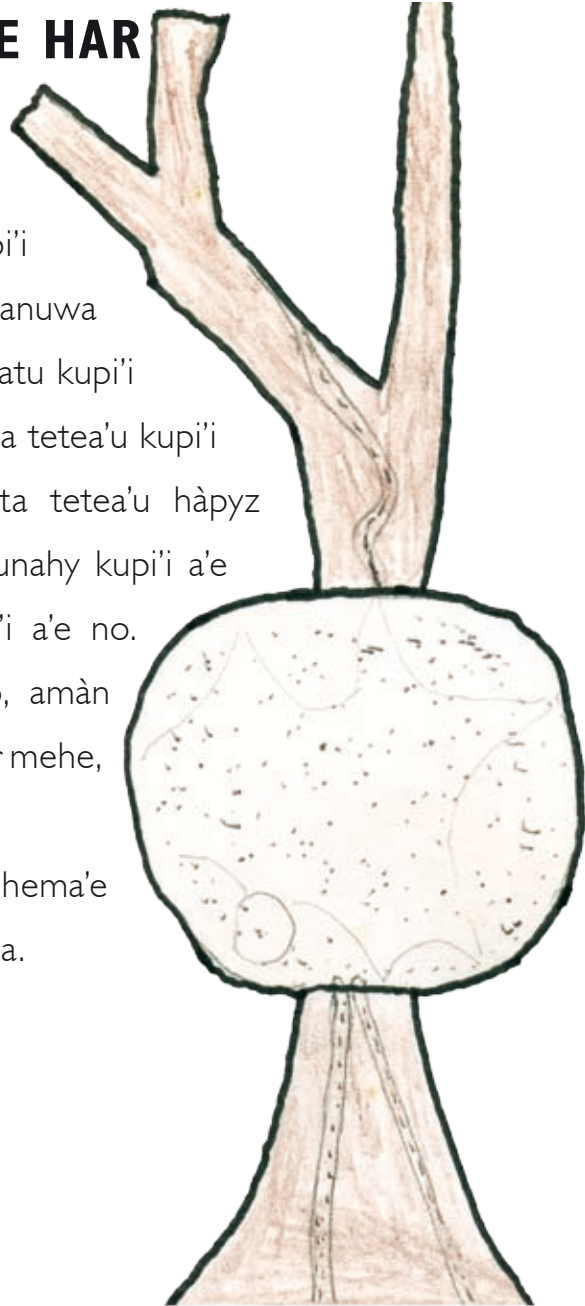
Amume'ur m hema'e mume'u haw kury pa. Tazahu rehe har kury. Tazahu izyw haw, heta u'yw hehe. Heta u'yw hehe kury. Tenetehar zekwehe uzyw  tazahu. Tazahu heta tete a'u a'e w . lamu-
amu tazahu iata mehe w  no. Upaw kw z hema'e mume'u haw kury pa. Tazahu rehe ze'eghaw kury.

KUPI'I REHE HAR

Heta kupi'i
ywyra rehe a'e. Tamanuwa
u'u a'e no. Pira u'ukatu kupi'i
a'e no. Ka'a rupi heta tetea'u kupi'i
a'e kury. Kupi'i heta tetea'u hapyz
rehe I a'e no. Ipihunahy kupi'i a'e
no. Iapu'akatu kupi'i a'e no.
Ipepo kupi'i a'e no, amàn
kыр mehe. Amàn kыр mehe,
uwewew a'e no.

Upaw hema'e
mume'u haw kury pa.

FALE
FACULDADE DE LETRAS
FARE

Secretaria de Educação
Continuada, Alfabetização
e Diversidade

Ministério
da Educação

